

Horváth Péter:

A biológiai szemlélet megjelenése az irodalmi realizmus történetében (Németh László és a biológiai realizmus)¹

Az irodalmi realizmus hazai történetében az egyik legfontosabb modern fejleménynek tekinthető újítást a biológiai szempont megjelenése képezi. A biológiai szemlélet irodalmi adaptációja a második világháborút követő időszakban (1945-50) ment végbe, ami alapjaiban határozta meg a kialakuló diskurzus arculatát. Az új realizmus-értelmezés sajátossága, hogy lényegében Németh László *Iszony* című regényének fogadtatástörténetében bontakozott ki. A biológiai probléma felvetése azonban az élet biológiatudományos megközelítéséhez és Szent-Györgyi Albert nevéhez köthető. Az anyag valóságaként körülhatárolt élet biológiai felfogásának hatástörténete ezt követően Németh László és Sarkadi Imre tanulmányainak köszönhetően tett szert irodalmi jelentőségre.

Egy biológus elmélkedése az életről – Szent-Györgyi Albert

Szent-Györgyi Albert *Egy biológus gondolatai* című írása 1946-ban jelent meg a *Válaszban*. Ez a tanulmány ma leginkább arra nyújt példát, hogy miként gondolkodott egy biológus a negyvenes években az élet értelméről. Az írásmű tárgyalása mégsem elsősorban a biológiatudományt érintő szakmai fejtegetések, hanem a szöveg hatástörténetének irodalomtörténeti vonatkozásai miatt bír jelentőséggel.

Az 1937-ben fiziológiai és orvosi Nobel-díjjal kitüntetett Szent-Györgyi a világháború után újjászerveződő magyarországi biológiatudomány vezető kutatójának számított. Erre nem csupán kimagasló tudományos eredményei jogán formálhatott igényt, de a világháború alatt tanúsított ellenzéki szerepvállalása is predesztinálta a szerepre. Az új viszonyok közt Szent-Györgyi számos tudományos és politikai vezető pozíciót töltött be, s komoly szerepet vállalt az Akadémia átszervezésében.² A nyugati elszigetelődésétől tartó, a szovjetekkel egy ideig

---

¹ A tanulmány egy fejezete a biológiai realizmus Németh László recepciójában játszott szerepét feldolgozó nagyobb terjedelmű írásnak.

² Az MTA átszervezéséről általában: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975*. 1975. Budapest., Akadémiai, 349-360., Péteri György: *Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez*. Századvég, 1989. 1-2. 18-35., N. Szabó József: *Viták a tudományos élet és az MTA modernizálásáról (1945-1946)*. Kutatás-fejlesztés, 1988. 2. 121-130. Szent-Györgyinek az Akadémia átalakításában játszott szerepéről és nézeteiről: N. Szabó József: *Szent-Györgyi Albert tudományos szervező és kultúrpolitikai tevékenysége*. 1945-1946. Tiszatáj, 1993. 10. 75-83., Lengyel András: *Bibó és Szent-Györgyi vitája a tudományos intézményrendszer válságáról. Utak és csapdák*. 1994. Budapest, Tekintet, 281-292.

mégis együttműködő tudós az átmenet éveiben – ahogy monográfusa írta róla –, „*meglehetően jártas volt a lenini típusú beharcokban*”.³ Szent-Györgyi hazai karrierje a háború után ért zenitjére, erre az időszakra teljesedett ki a kutatásai irányát alapvetően módosító tudományos szemléletváltás. A harmincas évekbeli, a sejtégésre (oxidáció), a sejten belüli anyagcserére irányuló vizsgálódásaival sikeresen kapcsolódott a harmincas évek nemzetközi biokémiai kutatásaihoz,⁴ ezért is tekintik a modern biokémiai kutatás hazai beindítójának, tevékenységét tudományteremtő jelentőségűnek.⁵ A negyvenes évektől Szent-Györgyit viszont már egy olyan „kvantumbiológiai” elmélet foglalkoztatta, amely a molekuláris szintnél elemibb, a hullámmechanika által leírható elektronok tanulmányozására épített.⁶ Az 1939-ben megkezdett izomfiziológiai kísérleteire alapozva egyre határozottabban foglalt állást amellest, hogy a biológiai tudomány megújításához a biokémia helyett a biofizika körébe tartozó kutatásokra van szükség.⁷ Ennek a szubmolekuláris nyitásnak a tudománytörténeti különlegessége abban áll, hogy Szent-Györgyi figyelme akkor fordult a molekulák helyett az elektronok felé, amikor a negyvenes években a biológiai tudományon belül a molekuláris biológia irányzata vezető szerepre tett szert.⁸

A következőkben tárgyalandó *Egy biológus gondolatai* háború ihlette munka túlmutat a szigorú értelemben vett szaktudományos publikáció keretein, s a természettudós életről vallott felfogásának összegzéseként értékelhető.⁹ Az írásban Szent-Györgyi az élet

---

³ Moss, Ralph W.: *Szent-Györgyi Albert*. (ford. Bakács Tibor). 2003. Budapest, Typotex 176.

⁴ Straub F. Brunó: *Egyedül a világ ellen. Szent-Györgyi Albert külön útja a tudományban*. Természet világa, 1993. 9. 396-397.

⁵ Lambrecht Miklós: *Szent-Györgyi Albert kutatóegyenisége*. Tiszatáj, 1987. 12. 95.

⁶ Szent-Györgyi nyilvános fórumon első alkalommal 1941 februárjában a Budapesti Királyi Orvosegyesület Korányi Frigyes-emlékelőadásának keretei közt adta elő elektronbiológiai koncepcióját. Alaptézise szerint az egymáshoz kapcsolódó fehérjemolekulák olyan „*energetikai kontinuumot*” képeznek, amelyben a fehérjemolekula elektronjai nem tartoznak külön egy-egy szén- vagy hidrogénatomhoz, hanem a fehérje sokatomos molekuláját elektronfelhőként veszik körül, s ezekből a meghatározott energiatartalmú pályákon keringő elektronokból áll össze az energetikai kontinuum. Lambrecht: *im.* 90-91. Szent-Györgyi egyik 1947-ben tartott előadásában a biokémia kudarcát abban látta, hogy nem tud magyarázatot adni olyan élettani reakciókra, amelyek kémiai szempontból közömbösek, mégis fokozott biológiai jelentőséggel bírnak. A megoldást a kvantummechanikából átvett új „*anyagszerkezeti teória*” alkalmazásában látta: „*Úgy, ahogy a drót azáltal vezeti az elektromosságot, amivel több, mint az őt alkotó egyes atomok összessége, úgy valószínű, hogy az életjelenségek abban az elektronstruktúrában játszódnak le, (...) amellyel a sejt több, mint atomjainak vagy molekuláinak összege.*” Szent-Györgyi: *Az izomról. Egy biológus gondolatai*. 1970. Budapest, Gondolat, 58-60. Szent-Györgyi szubmolekuláris biológiájáról: Szent-Györgyi: *Szubmolekuláris biológia. Egy biológus gondolatai*. 61-79. Moss: *Szent-Györgyi Albert*. 267-281.

⁷ Az iránymódosítás kezdetei azonban feltehetően korábbi időkbe nyúlnak vissza: Bay Zoltán fizikus visszaemlékezései szerint Szent-Györgyi már a harmincas években arról beszélt neki a szegedi Fogadalmi Templomban történő megismerkedésükkor, hogy a kvantumelmélettől várja a biológiai tudomány gyökeres megújítását. Bay Zoltán: *Emlékeim Szent-Györgyi Albertről*. Valóság, 1983. 11. 32.

⁸ René Wurmser: „Szent-Györgyi Albert és a modern kémia”. (ford. Béres Mária). In: Szent-Györgyi Albert: *Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Elődi Pál. 1983. Budapest, Gondolat, 321., lásd még: Junker, Thomas: *A biológia története. Az élet tudománya*. (ford. Mesés Péter). 2007. Budapest, Corvina, 99.

⁹ Szent-Györgyi Albert: *Egy biológus gondolatai*. Válasz, 1946. december, 213-221. A szöveg egy része megjelent a Szent-Györgyi írásaiból összeállított kötetben. Szent-Györgyi: *Egy biológus gondolatai*. 104-113.

mibenlétére vonatkozó elképzelését a biológiai kutatások eredményeinek bemutatásával összekapcsolva fejtette ki. Mindehhez egy rövid életrajzi bevezető után a természettudós és vitapartnerei közt felvázolt fiktív dialógus kölcsönzi a narratív keretet. Szent-Györgyi alap gondolata szerint a tudomány területén az élet abszolút prioritást élvez, ebből következően egyedül az élet az, ami „*kiindulópontja kell, hogy legyen minden egységes szemléletnek*”.¹⁰ Az élet vizsgálatához az emberi gondolkodás három típusának megfelelő látásmód társítható, a természettudós, a filozófus és a költő világlátása. A tudós a mérésekkel bizonyítható tudás, a filozófus a gondolkodás, míg a lírikus a belső élmény hitelességére támaszkodik, s ezen egyformán jogosult nézőpontok közt Szent-Györgyi szerint nem húzható éles határ. A költőtől és a bölcselőtől a természettudóst az elméleti agnosztikus álláspont különbözteti meg, aki megkérdőjelezi azon tétel evidenciáját, hogy létezik-e egyáltalán élet.

Szent-Györgyi az élet tudományos megismerésének alapfeltételét azon tétel előzetes elfogadásában látta, hogy az élet nem létezik önmagában vett adottságként. Egyik írásában a problémát úgy exponálta, hogy a természettudomány nem az élet, a dolgok lényegét, hanem a molekuláig lebontható életjelenségeket kutatja.¹¹ A biológiai tudomány tehát a kísérletek révén hozzáférhető „életjelenségek” (légzés, szaporodás) megismerését célozza meg. A biológiai kutatás tárgyaként meghatározott életjelenségek vizsgálata az életről való emberi tudás egy olyan formáját tárja fel, amelyben az élet a maga anyagi valóságában jelenik meg. Szent-Györgyi erre vonatkozó megállapításában a biológus életről vallott felfogása nyeri el összefoglalását: „*Élet van, csak nem lehet az anyagtól elválasztani. Az élet az anyagnak egy sajátossága, szerkezetének következménye.*”¹²

Szent-Györgyi tudományos gondolkodása szerint a biológus számára az élet anyagi faktumként adott. Az anyagiságukban rögzített életjelenségekről három különböző – testi, lelki és szellemi – szinten lehet érvényes megfigyeléseket tenni. Annak bizonyítására, hogy az életet nem lehet a testtől elválasztva leírni, Szent-Györgyi egyik kísérletét hozza fel példaként: a békából kioperált szív megfelelő oldatba helyezve tovább ver, a béka tehát képes életben maradni, sőt a szív rostjai, „*szálacskaí*” tovább bonthatók olyan porokra, melyek ismételt felhasználásukkor újra életfunkciókat produkálnak.¹³ A következő stációról, az élet és lélek összefüggéseiről a tanulmányban a tudós és költő közti beszélgetés számol be. A lelki jelenségek (például a tűzhatásra adott reflexreakció) megértéséhez a kiindulópontot az agy és

---

¹⁰ *uo.* 214.

¹¹ *uő:* *Bevezetés.* Szent-Györgyi Albert (szerk.): *Az élet tudománya.* 1943. Budapest, 1943. Új Idők Irodalmi Intézet, 7-8.

¹² *uő:* *Egy biológus gondolatai.* 216-217.

¹³ lásd: Beznák Aladárné – Hortobágyi Margit: *Az élettan rövid vázlatja. Az élet tudománya.* 47-61.

az idegrendszer vizsgálata jelenti. A Szent-Györgyi által pszichológiai jelenségekként felfogott érzés és gondolkodás közös alapját az agy jelenti, amit az a tény igazol, hogy a páciens lelkében az agy vegytani összetételében morfium által előidézett változásnak megfelelő folyamatok mennek végbe. Amíg a reflexív szint tehát az idegélet legelemibb szintjét jelenti, addig az agy megjelenése egy második, magasabb szintet képvisel, ahol a feltétlen és feltételes reflexek, illetve egyes „*lelki reflexek*” (öröm, félelem) leírására nyílik mód. A természettudós és a filozófus dialógusa az ember antropológiai ismertetőjegyről, az idegélet harmadik szintjéről, a gondolkodásról, mint absztrakciós képességről szól. Míg az állatok viselkedését külső ingerekre adott közvetlen reakciók jellemzik, addig az embert az a tulajdonsága különbözteti meg, hogy a gondolkodás *belső* okát jelentheti a cselekvési ingernek. Az ember autonómiáját ezek a „*szellemi úton*” létrehozott, a nevelés lehetőségét magukban hordozó reflexek biztosítják. Szent-Györgyi meglátása szerint az ember „*szellemi reflexei*” a pedagógia eszközeivel alakíthatók, ami lehetővé teszi a harcias egyedeknek a társadalom békés polgáraivá történő átformálását.¹⁴

Az élet értelmére vonatkozó általános bölcséleti kérdésre adható válaszalternatívák közül Szent-Györgyi írása in specie biológiai értelmezésként értékelhető. Ha azt vizsgáljuk, hogy a felhozott természettudományos példákon és hivatkozásokon túl miben áll Szent-Györgyi gondolatainak sajátos biológiai aspektusa, a szövegben kiindulópontként választott „*egységes szemléletre*” kell visszautalnunk. A biológia látásmódjának egységes karaktere elsősorban élet és anyag egymástól nem elválasztható, organikus összetartozását foglalja magába. A Szent-Györgyi-féle értelemben biológiai gondolkodásról akkor beszélhetünk, ha – kölcsönvéve a szerző egyik munkájának címét – az „*anyag élő állapota*” képezi a kutatás tárgyát. A biologikum fogalma az élő valóságában felfogott anyagot jelöli, azt az organikus kutatási szférát, amelynek az ember is – testi, lelki és szellemi értelemben egyaránt – elválaszthatatlanul szerves részét alkotja.

A Szent-Györgyi által felvázolt biológiai emberkép közvetetten nem nélkülözi a politikai konzekvenciákat. A politikus tevékenysége, biológiai-antropológiai emberi adottságainál fogva ugyanúgy nem függetleníthető az anyag élő állapotától, ahogy más emberi tevékenység sem. Az organikus anyagiságában felfogott élethez a tudományos leírásában érdekelt biológustól eltérően a politikus a közhatalom gyakorlása felől közelít. Mindkét megismerésfajtára igaz ugyanakkor a megállapítás, hogy felismerései visszahatnak a megismerő alany helyzetére. Szent-Györgyi háború utáni tevékenységében megpróbálta összhangba hozni a közéleti és a tudósi szerepvállalással járó ambícióit, ezt példázza az a

---

¹⁴ Szent-Györgyi: *Egy biológus gondolatai*. 220-221.

tény, hogy 1946 júniusában vállalta a felszólalást az MKP kongresszusán.¹⁵ Nyilvános politikai színrelépését Horváth Márton nem is késlekedett követendő példaként állítani a nyílt állásfoglalásra készséget nem tanúsító értelmiségiek elé.¹⁶ Ennek ellenére a közélet fokozódó szovjetizálásának légkörében Szent-Györgyinek nem sikerült a kommunista hatalommal való együttműködéshez szükséges kompromisszumot megkötnie. Zilahy Lajos letartóztatását követően, 1947 augusztusában az Egyesült Államokba emigrált, s miután kiderült, hogy nem tér vissza, a parlamentben és az Akadémián egyaránt a támadások keresztüzébe került.¹⁷ az MDP II. kongresszusán elmondott beszédében Révai szembeállította egymással a hazafias és a kozmopolita tudós típusát, előbbit az amerikai emigrációból hazatért Gombás Pál fizikus, utóbbit pedig Szent-Györgyi testesítette meg.¹⁸ Nyugatra történő távozásával Szent-Györgyi Albert hazai tudományos és közéleti pályafutása végérvényesen lezárult, s miközben ő maga az emigrációban tovább folytatta kutatásait, itthon az *Egy biológus gondolatai* az irodalomkritikai diskurzusban fejtett ki messze gyűrűző hatást.

A materializált ideaként elgondolt élet – Németh László

Szent-Györgyi írására az első reagálás Németh Lászlótól érkezett, aki a *Válasz* következő számában *Szent-Györgyi cikkéhez* címen adta közre hozzászólását.¹⁹ Az író és a biológus kapcsolata nem nélkülözte az előzményeket, Szent-Györgyi résztvevője volt az 1943-as szárszói konferenciának, ahol Németh előadását követően rövid beszélgetésre került sor kettejük közt.²⁰ A vásárhelyi középiskolában több tantárgyat, köztük biológiát is tanító Németh a pedagógiai munka tapasztalatainak fényében fogalmazta meg észrevételeit.²¹ Kommentárjában kifejtette, miként képezte élettan óráinak vezérfonalát a biológus azon állítása, hogy csak a mérhető életjelenségeire redukált élet vizsgálható tudományosan, míg a filozófia órákét az élőlények egyediségét az organikus felépítés különbözőségére visszavezető

---

¹⁵ *Értelmiség és népi demokrácia. Szent-Györgyi Albert, Lukács György, Major Tamás, Losonczy Géza felszólalásai a Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusán.* 1946. Budapest, Szikra

¹⁶ „Ha Szent-Györgyi professzor helyesnek tartotta, hogy a kongresszus alatt konstruktív formában szót emeljen, akkor a magyar szellemi élet más képviselői is foglaljanak állást a kongresszus után.” Horváth Márton: „Válság vagy egyetértés”. *Forum* 1946. 10. 124.

¹⁷ Szent-Györgyi '45 utáni politikai szerepvállalásáról és emigrálásának körülményeiről lsd: Moss: *im.* 165-187.

¹⁸ *Révai József elvtárs felszólalása a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán: 1951. február 26-án.* Kiadja a MDP vezetősége, Agitációs és Propaganda Osztály. Bp., 1951. 10.

¹⁹ Németh László: „Szent-Györgyi cikkéhez”. *Válasz*, 1947. 1. 90-93.

²⁰ Vértes László: „Németh László és Szent-Györgyi Albert: tisztelgés évfordulójukra”. *Orvosi hetilap* 2000. 52. 2831-2833.

²¹ lsd: Németh: *Óraadók királysága. A kísérletező ember.* 1963. Budapest, Magvető – Szépirodalmi, 363.

megállapítás. Németh ezen két szempont mentén állította írásának középpontjába a szerkezetükben adott életjelenségek értelmezését, hasonlóan a biológus alapfeltevésével, miszerint az élet csak anyagi realitásában vizsgálható tudományos módszerekkel.

Ha a biológus szerint az élet anyagi faktum, felmerül a kérdés, hogy mi a jelentése az anyag fogalmának? Németh László kiindulópontja szerint az anyag nem ragadható meg az atom összetevőinek diszkrét leírása révén, hanem az elemi összetevők kapcsolódásainak vizsgálatára is szükség van. Ami tehát az egyik anyagot a másiktól megkülönbözteti, „*az anyagi részek viszonya egymáshoz: a fölépítés*”.²² Írásának alapgondolata szerint az élőlények egyedisége nem az atomból kiindulva, hanem az elemek viszonyából létrejövő szerkezet alapján írható le. Az organikus struktúra alapja azért nem lehet az atom, mert a biológiai kérdésfelvetés tárgyát a szerves élet képezi, s az atom anyagi, de nem élő elem. Az atomokból felépülő egységes anyag- és a hozzá társítható egységes élet fogalma helyett Németh ezért eleve különféle anyagok és életformák feltételezéséből indul ki. Ez a sokféleségében felfogható anyagi élet az élővilág változatos szerkezeti felépítéssel bíró formáiban ragadható meg. S ha ezen a szinten vizsgáljuk, Németh László szerint az élet lényegét a fejlődést és reprodukciót lehetővé tevő küzdelem jelöli, ezért is lehetnek az „*élő kapcsolatok küzdő szerkezetek*”.²³

Az élő anyag biológiája a lelki realitás világában egy az élet kifejezést helyettesítő új fogalom bevezetését igényli, a gondolatét. Az élet a pszichében gondolat formájában jelenik meg, amit Németh úgy definiál, hogy „*a gondolat az egész idegrendszer élete egy pillanatban*”.²⁴ A gondolatként megragadható lélek magán hordja a „*küzdő szerkezetek*” vonását, ezért a gondolat is képződmények – „*konstelláció*” – formáját ölti magára. A gondolati konstelláció Németh László hasonlata szerint olyan, mint egy szöveg, ami az idegrendszerben váltakozva kigyúló lámpák egymáshoz való viszonyaiból áll össze.²⁵ Egy gondolatot a sajátunknak tudni ezért a szerkezet felismerésén alapul, ahogy az absztrakció az „*érzéki terhétől*” megszabadított gondolati szerkezet megvilágításán nyugszik. Azokat a konstellációba rendeződő gondolatokat, melyek egy egész életet képesek kifejezni Németh „*eszméknek*” nevezi.

Németh László írásának összegzése a bevezetett szerkezet, konstelláció kifejezéssel azonosított platóni ideák természettudományos újraértelmezésével zárul. Ennek értelmében egy idea létezésének feltételét az anyagi értelemben vett megvalósulása jelenti, tehát a

---

²² uő: *Szent-Györgyi cikkéhez*. 91.

²³ uo. 761.

²⁴ uo. 763.

²⁵ uo.

nátrium akkor létezik, ha az anyag belép a nátrium ideájába. Szent-Györgyi a materiális valóságában definiált életjelenségek vizsgálatát hangsúlyozta, Németh viszont a kémiai elem ideájához való viszonyában értelmezte az anyag mibenlétét: „*A nátrium ideája az örök és állandó s az anyag az, mi be- és kifolyik belőle. Én is annyira vagyok, amennyire önmagam ideáját megvalósítom.*”²⁶ Az elem idealitása feltételezi az anyagi szinten történő megalkotását, így Németh végkövetkeztetésében az „örök és állandó” ideának a folyékony matéria kölcsönöz időbeli és változó jelleget. Ebben a kettős viszonyban végső soron a biológiai jelentés érhető tetten, amennyiben a „*küzdelemként*” felfogott élet lényege éppen anyag és idea specifikus – minden élőlény esetében egyedi formában leírható – egybekapcsoltságából jön létre. Amíg ez a viszony fennáll, élet is létezik, s a materializált idea biológiai jelentése is értelmezhető, míg felbomlása esetén a szerkezet szétesésével visszaáll az anyag szervetlen állapota.

A *Válaszban* 1946-47 fordulóján a természettudós és író közt lezajló eszmecsere igazi tétjét az élet biológiai értelmére vonatkozó értelmezési alternatívák felvázolása alkotta. Arra a kérdésre, hogy milyen jelentéssel bírhat az élet biológiai szempontból, a két írás kontextusában az érvényes válasz úgy fogalmazható meg: az életnek csak anyagi valóságában van jelentése, specifikus biológiai értelme ugyanakkor azon a ponton ragadható meg, ahol az élet túlmutat az anyag fizikai határain. Természettudományos megközelítésben ezt a fizikai értelemben vett anyagi határpontot az atom jelenti, amely biológiai szempontból nem végső elve, csupán alkotórésze lehet az élet szerves valóságának. Itt jön létre az az alkati felépítés (szerkezet, konstelláció), ami az élő formákat olyan individuális karakterrel ruházza fel, ami nem vezethető vissza az atom anyagi létezésére. Az általában vett élet helyett a biológia itt határolja körül kutatásának sajátos tárgyát: az organikus felépítése, biológiai alkata révén megkülönböztethető egyedi élőlényt. Mindez azt jelenti, hogy a biológiai kutatás témáját a szerves matéria vizsgálata jelenti, amely azonban önmagában nem, hanem mindig csak adott élőlény szinguláris vizsgálatán keresztül értelmezhető tudományos módon.

A biológiai szempont bevezetése az irodalomkritikai diskurzusba – Sarkadi Imre

Szent-Györgyi írásának köszönhetően a biológiai szemlélet hatástörténeti tényezőként jelent meg az irodalmi közbeszéden belül. Ennek első formáját Németh László tárgyalt hozzászólása jelentette, ezen túlmenően azt figyelhetjük meg, hogy a biológiai szempont önálló irodalmi kategóriává fejlődve épült be a szűkebben vett irodalmi diskurzusba. Ehhez a fórumot

---

²⁶ *uo.* 765.

továbbra is a *Válasz* biztosította, itt került sor az *Iszony* recepciójában biológia és irodalom összekapcsolására.

Az 1947 karácsonyán kötet formájában megjelenő *Iszony* kritikai fogadtatásának a *Válasz* nagy teret szentelt. A folyóirat egymást követő három számában is olvasható volt egy-egy, a regényt méltató dolgozat. Az írások közös vonását Lukács György *A befejezetlen mondatról* írt értékelésének opponálása jelentette, aki Déry művét „*az utolsó évtizedek legjelentékenyebb magyar regényeként*” ünnepelte.²⁷ Lukács realizmus-felfogásával a *Válasz* szerzői Németh László epikai művét, mint a realizmus valódi megvalósulását állították szembe. A különböző politikai táborhoz tartozó felek között tehát 1948-ban realizmus-vita bontakozott ki, amelyben az ellenérdekű felek a saját esztétikai nézeteiket tükröző művek kanonizálásával egyúttal kultúrpolitikai pozícióikat is igyekeztek megerősíteni.

Az *Iszony* realizmusának új jelentőségét hangsúlyozva Sötér István több ponton bírálta Lukács *Iszonyról* tett megállapításait. A regény realizmusát annak szemléletében vélte megragadhatónak, abban a „*tárgyilagos ábrázolásban*”, ami kizárta, hogy bármelyik házastársnak „*feltétlen igaza*” lehessen a másikkal szemben. Ennek háttérét elemzése szerint egy olyan antropológia képezte, amelynek középpontjában a mitológiai, a pszichológiai és a társadalmi szerepet egyaránt magába foglaló „*egész ember*” áll.²⁸ Sötér tanulmányát Czibor János kritikája úgy értékelte, mint ami megteremtette egy „*jóhiszemű vita*” alapjait, így kiváló alkalmat kínált további megjegyzések kifejtéséhez. Úgy vélte, hogy az *Iszony* az emberábrázolás révén haladta meg a népi-urbánus szembenállást, miután a „*tárgyilagos realizmus teljes módszerével ábrázolta az embert*”.²⁹ Harmadik hozzászólóként Veres Péter az egzisztencializmus kontextusában fejtette ki értelmezését Németh művéről. Kritikájában a „*mélyrealizmus*” kifejezéssel jellemezte a városi átlagember mindennapi viselkedésének *Közönyben* megvalósuló leírását, s úgy látta, az *Iszony* a lelkiállapotok és tárgyi mozzanatok ábrázolásában hasonlít Camus regényéhez.³⁰

Az *Iszony* jelentőségét Sarkadi Imre tanulmánya helyezte valóban eredeti új megvilágításba. Írása azért jelentős állomás az *Iszony* fogadtatástörténetében, mert első

---

²⁷ Lukács ugyanakkor elmarasztalta a regényt a munkásmozgalom – dogmatikus marxizmuson alapuló – szektás ábrázolása és a munkásosztály valódi világnézetének proletár aszketizmusra történő degradálása miatt. Mivel Déry a proletáralakoknak csak az (osztály)ösztonéleti fiziognómiáját írta le, az igazi, tudatos kommunisták művészileg hiteles megjelenítése helyett Krausz Éva vagy Rózsa a proletárideál torzképeiként jelennek meg a műben. Lukács György: „Levél Németh Andorhoz Déry Tibor új regényéről”. *Forum* 1948. 1. 40-49., (kötetben: *Magyar irodalom magyar kultúra*. 1970. Budapest, Gondolat, 520-531.)

²⁸ Sötér István: *Egy klasszikus regény*. *Válasz*, 1948. 5-6. 441-450. Kiemelés az eredetiben.

²⁹ Czibor János: „Vallomás igényről és szándékról”. *Válasz* 1948. 7. 550-552. Kiemelés az eredetiben.

³⁰ Veres a városi átlagember hiteles megjelenítése ellenére Merseault alakját, „*eredetieskedő egyéniségnek*”, metafizikai és pszichológiai lombikban kifőzött „*homunculusnak*” látta, akinek a jelentősége – szociológiai érvény híján – kimerül egy bölceleti eszme bizonyításában. Veres Péter: „Jegyzetek”. *Válasz* 1948. 8. 641.

alkalommal nála találkozhatunk a biológiai szempont produktív alkalmazásával. Sarkadi több írást publikált a *Válaszban*,³¹ a *Vita közben* az 1948 augusztusi lapszámba került be.³² A szöveg az addig főként újságíróként, szépíróként, illetve szociográfiai tanulmányok szerzőjeként számon tartott Sarkadi pályafutásában is fontos eseményt jelentett, mivel határozott állásfoglalásával bizonyította, hogy irodalmi kérdések megvitatásában markáns véleményformálóként képes fellépni.³³ Ami az *Iszony* formátumára vonatkozó kritikai értékítéletét illeti, nem fukarkodott az elismeréssel, amikor Németh epikai alkotását nem formai vagy tartalmi, hanem szemléleti értelemben „*az elmúlt évek legnagyobb jelentőségű művének*” minősítette. A regény realizmusát már Sötér is a szemlélet felől értelmezte, Sarkadi a szemlélet fogalmát annyiban pontosította, hogy új, biológiai jelentéssel ruházta fel. A vélelmezett rendhagyó írói teljesítményt tehát kifejezetten a regény biológiai ábrázolásmódjának eredményének tudta be, s úgy fogalmazott, hogy az *Iszony* a magyar prózában „*első kísérlete az irodalmi-életteni szemléletnek*”.³⁴ Ennek megfelelően a „*biológiai emberben való gondolkodás*” példájának tekinthető Kárász Nelli karakterét is az „*életteni iszony*” fogalma mentén vélte körvonalazhatónak.

Sarkadi a regény újdonságát a „*neoromantikus*” és „*avantgarde*” irodalom szembeállításával kísérte meg igazolni. A romantikus epikát úgy jellemezte, mint ami a századforduló személyiségkultuszának tradícióját folytatva az öntörvényű individuum mitizálásával egy szuverén, abszolút független alany elsőbbségét hirdeti. Ezzel szemben az új avantgarde európai epika megkülönböztető lényege „*a biológiai emberrel való behatóbb foglalkozás*”³⁵. Az avantgarde próza mintadarabjaként felfogott *Iszony* az egyén feltétel nélküli autonómiáját az individuumnak az organikus világba történő visszahelyezésével szüntette meg: „*emberről, mint egy nagyon sokféle kiterjedt, bonyolult világ szerves részéről beszélni s írni, problémáit a világ szerves folyamataiba illeszteni, avantgarde írói feladat*”³⁶. A szerves világba involvált ember prózai megjelenítése tehát Sarkadi érvelése szerint azáltal számolt le az öntételező egyéniség látszatfüggetlenségével, hogy az embert biológiai létében meghatározott létezőként ábrázolta.

Sarkadi értékelésének további fontos aspektusa, hogy az organikus világ részeként felfogott biológiai ember típusának regénybeli leírását a magyar irodalmi fejlődés

³¹ Sarkadi *Válaszban* kifejtett tevékenységéről: Széchenyi Ágnes: „Lélegzetvétel”. *Válasz 1946-1949*. 2009. Budapest, Argumentum, 176-179.

³² Sarkadi Imre: *Vita közben. Cikkek, tanulmányok*. 1974. Budapest, Szépirodalmi, 439-449. (eredeti megjelenés: *Válasz*, 1948. 8. 642-647.)

³³ Márkus Béla: *Átdolgozások kora. (Sarkadi Imre és a sematizmus kora)* 1996. Debrecen, Csokonai, 24.

³⁴ Sarkadi: *im.* 447.

³⁵ *Uo.* 446.

³⁶ *Uo.* 445.

korszaknyitányaként kezelte. A különböző nézőpontok részlegességét eszerint Németh epikai alkotása azáltal haladta meg, hogy organikus szintézise révén nem csupán a magyar irodalomtörténet egészéről adott áttekintést, hanem egyúttal bekapcsolta a magyar irodalmat az európai próza megújulásába is. A kritika gondolatmenete szerint mindez az író fejlődésében egy fordulat eredményeként ment végbe. Sarkadi úgy látta, hogy Németh korábbi pályaszakaszát a társas viszonyok metafizikai leírása jellemezte, ezért életproblémáira az *Emberi színjáték* orvostanhallgató hőse – akit „*a tiszta és erős lélek igénye*” kapcsolt a társadalmi szférához –, még a „*lélek transzcendentális tapogatásában keresi a megoldást*”³⁷. Az *Iszony* ezzel szemben a lélek transzcendentális megismerésvágyát feldolgozó metafizikai szemléletet és „*kitágult világképet*” az „*élettan tudatosodása*” révén egy szigorú perspektívájú ábrázolássá koncentrált. A lélekm metafizikai írásmódot felváltó biológiai prózában Kárász Nelli nem neoromantikus személyiség, magatartását a szerves világ biológiai törvényei szabályozzák. Sarkadi a biológiai ember organikus szituáltságának felfedezését a materialista társadalomtudományt felváltó természettudományos fejlődésnek tudta be: amíg a 19. században a tudomány és irodalom témáját a társadalom jelentette, addig a 20. században a szociológiát leváltó biológia „*másodszor is trónra ülteti a materiális világszemléletet*”.³⁸ Az *Iszony* tehát egy olyan új emberábrázolás mintapéldája, amely a recenzió alapján a biológiai materializmus látásmódján alapul, irodalmi realizmusa pedig a természetbe biológiai funkciói alapján, organikusan beilleszkedő individuumot ábrázolja.

A biológiai prózaforma közelebbi realista jelentését Sarkadi mindenekelőtt abban látta, hogy nem formai, hanem „*tartalmi értelemben*” alakított ki viszonyt korához. A regény realizmusának újdonságát ebben a vonatkozásban a „*tudatos szintézis*” jelöli: „*A valóság nem változott, de a bennük való tudatosodás igen*”. S ez a megváltozott „*tudatosodás*” kizárta a kommunista kritikusok által preferált „*hivatalos*” írók realizmusát, akiknél „*egyre meseszerűbbé válik a valóság, s romantikává az optimizmus*”.³⁹ Sarkadi részéről az optimista romantika elutasítása világos kritikai állásfoglalás jelentett a szocreál irodalom esztétikai-politikai normájával, a „*pozitív hősökre való orientációval*” szemben. S egyértelmű kiállást egy olyan realizmus-koncepció mellett, amelyben a realizmus biológiai változataként értelmezett *Iszony* a szocialista realista műalkotások, illetve *A befejezetlen mondat* kitüntetett ellenpéldájának irodalmi rangjára emelkedhetett.

---

³⁷ Uo. 442.

³⁸ Uo. 442.

³⁹ Uo. 448.

Bár írásában Sarkadi explicite nem használta a „biológiai realizmus” kifejezést, de joggal feltételezhetjük, hogy a szociológiai szempontot felváltó biológiai tudat nem az osztályviszonyok, hanem az organikus világ anyagi feltételei közt ismer rá helyzetének sajátosságára. Az *Iszony* recepciójába első ízben tehát Sarkadi recenziója emelte be a biológiai szempontot. Ez a problémafelvetés azért értékelhető ma is figyelemreméltó értelmezői javaslatként, mert nem csupán bevezetett egy korábban ismeretlen, új gondolatot a kritikai diskurzusba, hanem meghatározó módon volt képes tematizálni annak alakulását. Az értelmezői aktus igazi jelentőségét mindig jövője igazolja, s a Sarkadi által kidolgozott biológiai realizmus nem rekedt meg az egyszeri, elszigetelt kritikusi felismerés szintjén, hanem vitát generáló, a regény befogadását alapvetően befolyásoló felvetésként a recepció első fázisában nem csupán a kommunista irodalomkritikát ösztönözte állásfoglalásra, hanem a mű szerzőjét is lélektan és biológia kapcsolatának újragondolására készítette.

Németh László naplóbejegyzéseiből kiderül, hogy a biológiai regény gondolata komoly hatást gyakorolt gondolkodására.⁴⁰ Az idősebb írotársát nagyra becsülő Sarkadi tudott róla, hogy kritikáját az *Iszony* szerzője pozitívan fogadta, s egy újabb írást kívánt szentelni történelmi drámáinak és az *Iszonym*nak. Németh Pilinszky mellett Sarkadit tartotta a *Válasz* körüli fiatal generáció legtehetségesebb tagjának, akiről később, 1961-ben bekövetkezett halálesete alkalmával úgy vélekedett, hogy „*elitta a tehetségét*”, s balesete végérvényesen meghiúsította ígéretesnek tűnő írói visszatérését.⁴¹

Referencia:

Bay Zoltán: *Emlékeim Szent-Györgyi Albertről*. Valóság 1983., 32-38.

Czibor János: „Vallomás igényről és szándékról”. *Válasz* 1948. 550-552.

---

⁴⁰ „Sarkadi cikke a *Válasz*ban nem hízelgés. A legtehetségesebb fiatal agyak egyike kortársi ingereket kapott tőlem, s nemcsak ő tőlem, én is tőle. Amit a biológiai regényről írt – mekkora rezonanciát keltett bennem.” Németh: *Homályból homályba*. II. 550.

⁴¹ *uő*: *Isteni szerencse*. In: *Sajkódi esték*. Magvető - Szépirodalmi, Bp., 1974. 439-445. Lásd még:

Márkus Béla: „... amit írotársam közt kevésről mondhatok – szeretett « – Németh László és Sarkadi Imre kapcsolata”. *Kortárs* 2001., 91-94.

Elődi Pál (szerk.): Szent-Györgyi Albert: *Válogatott tanulmányok*. 1983. Budapest Gondolat

Értelmiség és népi demokrácia. Szent-Györgyi Albert, Lukács György, Major Tamás, Losonczy Géza felszólalásai a Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusán. 1946. Budapest, Szikra

Horváth Márton: „Válság vagy egyetértés”. *Forum* 1946., 123-124.

Junker, Thomas: *A biológia története. Az élet tudománya*. (ford. Mesés Péter) 2007. Budapest, Corvina

Lambrecht Miklós: „Szent-Györgyi Albert kutatóegyenisége”. *Tiszatáj* 1987., 83-97.

Lengyel András: *Utak és csapdák*. 1994. Budapest, Tekintet

Lukács György: „Levél Németh Andorhoz Déry Tibor új regényéről”. *Forum* 1948. 40-49. (kötetben: *Magyar irodalom magyar kultúra*. Budapest 1970. Gondolat)

Márkus Béla: *Átdolgozások kora. (Sarkadi Imre és a sematizmus kora)* Debrecen, 1996. Csokonai

Márkus Béla: „»... amit íróársam közt kevésről mondhatok – szeretett « – Németh László és Sarkadi Imre kapcsolata”. *Kortárs* 2001., 91-94.

Moss, Ralph W.: *Szent-Györgyi Albert*. (ford. Bakács Tibor.) 2003. Budapest, Typotex

Németh László: „Szent-Györgyi cikkéhez”. *Válasz* 1947., 90-93.

Németh László: *A kísérletező ember*. 1963. Budapest, Magvető - Szépirodalmi

Németh László: *Homályból homályba. II*. 1977. Budapest, Magvető - Szépirodalmi

Németh László: *Sajkódi esték*. 1974. Budapest, Magvető - Szépirodalmi

N. Szabó József: „Viták a tudományos élet és az MTA modernizálásáról (1945-1946)”. *Kutatás-fejlesztés* 1988., 121-130.

N. Szabó József: „Szent-Györgyi Albert tudományszervező és kultúrpolitikai tevékenysége”. 1945-1946. *Tiszatáj* 1993., 75-83.

Pach Zsigmond Pál (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975*. 1975 Budapest, Akadémiai

Péteri György: „Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez”. *Századvég* 1989., 18-35.

Révai József elvtárs felszólalása a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán: 1951. február 26-án. 1951. Budapest, Kiadja a MDP vezetősége, Agitációs és Propaganda Osztály

Sarkadi Imre: *Cikkek, tanulmányok*. 1974. Budapest, Szépirodalmi (Eredeti megjelenés: *Válasz* 1948., 642-647.)

Sötér István: „Egy klasszikus regény”. *Válasz* 1948., 441-450.

Straub F. Brunó: „Egyedül a világ ellen. Szent-Györgyi Albert külön útja a tudományban”. In: *Természet világa* 1993., 396-397.

Széchenyi Ágnes: „Lélegzetvétel”. *Válasz 1946-1949*. 2009 Budapest, Argumentum

Szent-Györgyi Albert: *Egy biológus gondolatai*. *Válasz* 1946., 213-221.

Szent-Györgyi Albert: *Egy biológus gondolatai*. 1970. Budapest, Gondolat

Szent-Györgyi Albert (szerk.): *Az élet tudománya*. 1943. Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet

Veres Péter: „Jegyzetek”. *Válasz* 1948., 641.

Vértes László: „Németh László és Szent-Györgyi Albert: tisztelgés évfordulójukra”. *Orvosi hetilap* 2000., 2831-2833.